

УДК 343.139

Катерина Сляднева,*аспірант кафедри судустрою, прокуратури та адвокатури
Львівського університету бізнесу та права*

ЗМІНА ОБВИНУВАННЯ ПРОКУРОРОМ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСПОЗИТИВНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань, що виникають під час реалізації прокурором права зміни обвинувачення в судовому засіданні. Розглянуто причини, підстави та форми коригування прокурором обвинувальної позиції у кримінальному процесі. Доведено, що правова регламентація зміни прокурором обвинувачення під час судового провадження потребує вдосконалення з метою забезпечення реалізації гарантованих чинним законодавством диспозитивних засад участі сторін у кримінальному провадженні.

Ключові слова: прокурор, диспозитивність, зміна обвинувачення, кримінальне провадження, керівник прокуратури, судовий розгляд.

Постановка проблеми. Постійний розвиток кримінального судочинства та реформування прокурорського нагляду відповідно до загальновизнаних міжнародно-правових стандартів зумовлюють актуальність реалізації учасниками процесу такої засади кримінального провадження, як диспозитивність.

Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) значно розширив процесуальні повноваження прокурора в тому числі під час підтримання державного обвинувачення в суді. Проте в законодавстві залишаються неврегульованими деякі питання розпорядження прокурором обвинуваченням під час судового провадження в першій інстанції, зокрема, в разі коригування ним своєї правової позиції, що призводить до зміни сформованого в обвинувальному акті обвинувачення.

Дискусійними та суперечливими є норми кримінального процесуального закону, якими проголошено самостійність прокурора у своїй процесуальній діяльності та передбачено погодження рішення прокурора про зміну обвинувачення зі своїм керівником.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підтримання прокурором державного обвинувачення та його зміни в судовому розгляді досліджували такі вчені, як Г. І. Алейніков, В. С. Зеленецький, І. В. Вернидубов, Т. М. Добровольська, П. М. Каркач, В. В. Колодчин, Л. М. Лобойко, М. В. Лотоцький, В. Т. Маляренко, Ф. Н. Фаткуллін, В. М. Юрчишин та інші. Проте потребують додаткового вивчення причини, передумови, процесуальний порядок та правові наслідки застосування інституту зміни обвинувачення. Не досліджувалося це питання в контексті реалізації диспозитивних проявів діяльності державного обвинувача у кримі-

нальному процесі, які полягають в ухваленні на власний розсуд рішення щодо зміни своєї правової позиції.

Метою статті є визначення підстав та процедури зміни обвинувачення прокурором у кримінальному процесі, з'ясування особливостей вчинення ним таких дій у межах своїх процесуальних прав та у спосіб, визначений законом, а також надання рекомендацій для прокурорської практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з окреслених питань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 131-1 Конституції України однією з функцій прокуратури є підтримання публічного обвинувачення в суді. Ця конституційна норма зумовлює обов'язкову участь прокурора в розгляді в суді кожного обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

КПК України у статті 3 визначає державне обвинувачення як процесуальну діяльність прокурора, що полягає в доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Відповідно до змісту таких засад кримінального провадження, як змагальність і диспозитивність, сторони процесу самостійно обстоюють свої правові позиції, права, свободи і законні інтереси засобами, передбаченими КПК України, а також є вільними у використанні своїх прав у межах та у спосіб, передбачених Кодексом. Зі свого боку суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реаліза-

ції сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

З реалізацією зазначених засад кримінального провадження пов'язане право прокурора на коригування початкового обвинувачення в суді з метою зміни правової кваліфікації та/або обсягу обвинувачення у зв'язку зі встановленням нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа (ч. 1 ст. 338 КПК України).

Безпосередньо поняття «зміни обвинувачення» законодавцем не визначено. У науковій юридичній літературі наводяться різні визначення цього інституту.

Г. І. Алейніков під зміною обвинувачення визначає зміну кваліфікацій злочинного діяння, пом'якшення окремих формулювань, виключення деяких епізодів багатоепізодного злочину, зменшення обсягу обвинувачення в часі, просторі, розмірах, наслідках, виключення кваліфікуючих ознак, обставин, що обтяжують відповідальність, судимостей тощо [1, с. 122].

Ф. Н. Фаткуллін вважає, що під зміною обвинувачення слід розуміти внесення до нього офіційними способами тих чи інших коригувань, що впливають на сутність, обсяг та характер обвинувачення у справі і тому вимагають додержання встановленого законом порядку [2, с. 42].

Зміна прокурором обвинувачення є найпоширенішим проявом коригування ним своєї процесуальної позиції в суді, про що свідчать статистичні дані звіту «Про роботу прокурора» форми № II Генеральної прокуратури України за останні роки. Так, у 2014 році прокурорами змінено обвинувачення у 1009 провадженнях, що становить 1,3 % всіх проваджень із ухваленням вироку; у 2015 році – 869 (1,2 %), у 2016 році – 1472 (2,3 %), у 2017 році – 1294 (2 %) [3].

На практиці основними причинами зміни прокурором обвинувачення в суді виділяють поверхову або непрофесійну діяльність слідчого, фіксацію доказів у ході досудового розслідування з порушенням норм кримінального процесуального закону, внаслідок чого вони визнаються судом недопустимими (ч. 3 ст. 62 Конституції України, ст. ст. 86, 87 КПК України); висунення обвинувачення у вчиненні більш тяжкого кримінального правопорушення порівняно з даними обвинувального акта; висунення особі за окремими епізодами злочинної діяльності недоведеного обвинувачення; залишення слідчим і прокурором без ретельної перевірки версій, висунутих обвинуваченим на свій захист; неправильну або зайву кваліфікацію діянь обвинуваченого за відповідними нормами кримінального закону, неправильне

викладення змісту кваліфікуючих ознак злочину; неправильне встановлення характеру і розміру матеріальної шкоди, завданої діянням обвинуваченого; зміну свідками, потерпілими, іншими учасниками процесу під час судового розгляду своїх показань щодо обставин вчинення кримінального правопорушення; одержання в суді нових доказів, невідомих раніше, якщо вони не потребують перевірки шляхом проведення досудового розслідування.

Відповідно до змісту ст. 338 КПК України підставами зміни обвинувачення під час судового провадження є: встановлення нових фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого обвинувачується особа, та наявність у прокурора після дослідження доказів внутрішнього переконання про необхідність зміни обвинувачення.

В. В. Колодчин визначає такі форми зміни обвинувачення: зміну правової кваліфікації діяння та зміну обсягу обвинувачення. Також у науці виділяють якісну або юридичну, кількісну або фактову, комбіновану зміни обвинувачення [4, с. 104].

Слід зазначити, що зміна обвинувачення можлива як у бік покращення становища обвинуваченого, так і в бік його погіршення.

Зміна обвинувачення здійснюється прокурором шляхом складання обвинувального акта, в якому міститься формулювання зміненого обвинувачення. За своєю суттю зміна прокурором обвинувачення в суді відповідно до вимог ч. ч. 1, 4 ст. 110 КПК України є процесуальним рішенням. Умовою зміни обвинувачення є виконання прокурором вимог ст. 341 КПК України щодо погодження такого рішення з прокурором вищого рівня, для чого суд за клопотанням державного обвинувача відкладає судові засідання.

Перш ніж прийняти таке рішення, прокурор повинен використати всі передбачені законом можливості для переконання і себе, і суду в тому, що підстав для обвинувачення особи у вчиненні злочину, вказаного в обвинувальному акті, немає.

Попри гарантовану КПК України процесуальну самостійність державного обвинувача в судовому засіданні, законодавець зобов'язав прокурора погоджувати рішення про зміну обвинувачення зі своїм керівником.

На нашу думку, вказана норма закону суперечить диспозитивним засадам діяльності прокурора у кримінальному процесі, які передбачають вчинення ним дій та ухвалення рішень на власний розсуд у межах процесуальних прав та у спосіб, визначений законом, із метою виконання завдань кримінального провадження.

Зазначене питання є досить актуальним та дискусійним у судово-прокурорській практиці. З одного боку, обов'язок узгоджувати процесуальну позицію прокурора зі своїм керівником є проявом певного тиску на внутрішнє переконання державного обвинувача, втручанням у його діяльність, що порушує вимоги ч. 1 ст. 36 КПК України. З іншого боку, з огляду на оновлений досить молодий кадровий склад місцевих прокуратур погодження зміни обвинувачення з більш досвідченим прокурором є передумовою для попередження незаконних і необґрунтованих рішень.

Розглянемо обидва доводи з урахуванням власного бачення природи цього інституту, що ґрунтується на практичному досвіді роботи.

Частина 2 ст. 341 КПК України фактично надає прокурору вищого рівня право приймати рішення щодо ходу подальшого судового розгляду кримінального провадження. Так, якщо прокурор вищого рівня відмовляє в погодженні обвинувального акта зі зміненням обвинуваченням, він усуває від участі в судовому розгляді прокурора, який ініціював таке питання, та самостійно бере участь у ньому як прокурор або доручає участь іншому прокуророві.

Вимоги щодо обов'язку погодження державним обвинувачем із керівником своєї позиції знайшли своє відображення і в галузевому наказі Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 року «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні» [5].

З огляду на викладені норми, позиція законодавця щодо ролі прокурора у кримінальному провадженні не є послідовною та єдиною. Адже, передбачивши в діяльності прокурора засади диспозитивності, як-то процесуальну самостійність та незмінність, КПК України в деяких випадках ставить його під час прийняття процесуальних рішень у суттєву залежність від прокурора вищого рівня. Водночас останній не є стороною кримінального провадження та не обізнаний щодо особливостей його досудового розслідування та судового розгляду.

Відповідно до вимог КПК України прокурор вищого рівня не погоджує обвинувальний акт, він взагалі не обізнаний щодо суті більшості кримінальних проваджень на досудовому розслідуванні. Але законодавець покладає на нього відповідальність за прийняття рішення про зміну позиції сторони обвинувачення наприкінці судового розгляду.

Крім того, необхідно врахувати, що відповідно до вимог ч. 3 ст. 17 Закону України

«Про прокуратуру» прокурорами вищого рівня є особи, які займають адміністративні посади та, відповідно, виконують адміністративні повноваження. У межах кримінального провадження до компетенції цих осіб належить організація нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування в тому числі у формі процесуального керівництва ним, підтримання державного обвинувачення, оскарження судових рішень.

Таким чином, здебільшого погодження державним обвинувачем зміни своєї позиції в суді з прокурором вищого рівня має досить формальний характер, адже керівник прокуратури під час погодження нового обвинувального акта керується переважно переконанням свого підлеглого, а також нормативними актами, судовою практикою, відповідною теоретичною літературою тощо. Власної об'єктивної та обґрунтованої думки стосовно ходу судового провадження керівник прокуратури не може мати через те, що не бере участі у процесі. З цих самих причин він не може оцінити за своїм внутрішнім переконанням кожний доказ із точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення, оскільки самостійно не досліджував обставини кримінального провадження.

Також треба звернути увагу на той факт, що особи, які займають адміністративні посади, не завжди є більш досвідченими та обізнаними у певній категорії проваджень, ніж їхні підлегли. З огляду на вимоги до кандидатів та особливості призначення осіб на адміністративні посади, передбачені ст. 39 Закону України «Про прокуратуру», натепер керівний склад деяких прокуратур є досить молодим, без досвіду практичної діяльності та достатньої юридичної підготовки.

Наприклад, у ході розгляду Печерським районним судом міста Києва кримінального провадження за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 111 КК України, прокурором у січні 2018 року за погодженням із першим заступником Генерального прокурора України змінено обвинувачення. Згідно з новим обвинувальним актом особа обвинувачувалася за ч. 1 ст. 258-3, ч. 1 ст. 328 КК України. У судовому засіданні сторони повідомили про укладення угоди про визнання винуватості між прокурором та обвинуваченим, яку суд затвердив у лютому цього року, призначивши винному покарання у вигляді позбавлення волі на строк шість років із позбавленням права зайняття відповідних посад та військового звання [6].

З огляду на значний обсяг адміністративних повноважень, покладених на першого заступника Генерального прокурора України, а також вищезазначені аргументи, постає логічне питання щодо рівня його компетентності у вказаному кримінальному провадженні.

Іншим важливим чинником під час прийняття рішення щодо зміни прокурором своєї позиції в суді та погодження її з прокурором вищого рівня є морально-психологічний клімат у колективі прокуратури, авторитет керівника прокуратури серед підлеглих, рівень його компетентності та професіоналізму тощо.

До того ж необхідно зауважити, що законодавець не надав прокурору можливості оскаржити відмову керівника в погодженні обвинувального акта зі зміненням обвинувачення та усунення його від подальшої участі в судовому розгляді. Таке беззаперечне право керівника прокуратури теж має прояви посягання на диспозитивні засади діяльності прокурора у кримінальному провадженні.

Сукупність зазначених аргументів дає підстави зробити висновок про те, що погодження зміни обвинувачення з прокурором вищого рівня є недоцільним та таким, що порушує процесуальну самостійність прокурора та необгрунтовано покладає на посадову особу зайві зобов'язання й відповідальність. Із такою думкою погоджується і В. О. Гринюк [7, с. 204].

Іншим поглядом на окреслене питання є попередження ухвалення державними обвинувачами незаконних рішень: оскільки обвинувач обстоює в суді не свій власний інтерес, а є представником державного органу – прокуратури, яка діє на принципах єдиної системи, керівник повинен цікавитися позицією свого підлеглого у кримінальному процесі.

З практичної точки зору необхідність погодження зміни обвинувачення з прокурором вищого рівня можна пояснити виключно недостатнім для прийняття самостійних рішень рівнем юридичної компетентності більшості працівників місцевих прокуратур.

Так, у ході реформування органів прокуратури у 2015 році до місцевих прокуратур на конкурсних засадах призначено близько 5900 осіб, з яких понад 600 – на адміністративні посади. У січні 2017 року завершився черговий конкурс на зайняття вакантних посад у місцевих прокуратурах. За його результатами відібрано 627 кандидатів, з яких 77 % не мали попереднього прокурорського стажу [8, с. 42–43].

За таких обставин, а також з огляду на надмірну завантаженість прокурорів місце-

вих прокуратур (понад 200 кримінальних проваджень на одного прокурора), перевірка керівником доводів підлеглого щодо необхідності зміни прокурорської позиції у процесі є однією з гарантій додержання конституційних прав громадян, попередження ухвалення судом виправдувального вироку і, як наслідок, вимог щодо відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури і суду.

З цією метою в деяких регіональних прокуратурах досліджене питання додатково врегульовано внутрішніми розпорядчими документами. Наприклад, прокуратурою міста Києва видано наказ «Про взаємодію прокурорів органів прокуратури міста Києва у кримінальному провадженні у суді» від 10.10.2016, який зобов'язав керівників київських місцевих прокуратур інформувати прокуратуру міста про розгляд у суді процесуальних документів щодо зміни обвинувачення, висунення нового обвинувачення та відмови від підтримання державного обвинувачення з метою їх вивчення на предмет своєчасності, законності та обгрунтованості.

Таким чином, лише з дозволу прокуратури регіонального рівня після ретельного вивчення її співробітниками підстав та обставин зміни, доповнення обвинувачення чи відмови від його підтримання прокурор місцевої прокуратури приймає відповідне рішення.

Крім того, суттєвим аргументом на користь доцільності погодження коригування позиції обвинувача з прокурором вищого рівня є забезпечення таким чином права обвинуваченого на захист у разі зміни обвинувачення на таке, що істотно відрізняється від первинного за фактичними обставинами. Так, протягом досудового розслідування тактика захисту була іншою, докази сторони захисту зібрані з метою повного чи часткового заперечення первинного обвинувачення. У судовому розгляді можливість уточнення фактичних обставин в оновленому контексті залежить від розсуду суду, через що сторона захисту може бути обмежена в засобах заперечення обвинувачення, до того ж КПК України не передбачає обов'язку суду задовольняти клопотання сторони захисту щодо збирання та перевірки доказів [7, с. 204].

Кримінальним процесуальним законодавством також не визначено кількість можливих змін обвинувачення прокурором у суді. За таких умов та за наявності обгрунтованих підстав прокурор може змінювати обвинувачення навіть декілька разів.

Проте, на нашу думку, вищевказані доводи прибічників такої позиції не відповідають

концепції реформування органів прокуратури та проголошення статусу прокурора на засадах диспозитивності відповідно до загальноєвропейських доктрин і стандартів.

Висновки.

Проведене дослідження свідчить про те, що правова регламентація зміни обвинувачення під час судового провадження потребує вдосконалення з метою забезпечення реалізації гарантованих чинним законодавством диспозитивних засад участі сторін у кримінальному процесі. Для цього доречно внести до КПК України зміни, виключивши зі ст. 341 обов'язок погодження прокурором обвинувального акта зі зміненим обвинуваченням із прокурором вищого рівня та, відповідно, наслідки відмови в такому погодженні, передбачені ч. 2 цієї статті.

Водночас, враховуючи те, що зміна обвинувачення в судовому розгляді на таке, що істотно відрізняється від первинного за фактичними обставинами, ускладнює права обвинуваченого на захист, необхідно у ст. 338 КПК України встановити прокурору заборону змінювати обвинувачення у судовому розгляді більше одного разу, а також змінювати його на таке, що істотно відрізняється від первинного за фактичними обставинами.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов, возникающих при реализации прокурором права изменить обвинение в судебном заседании. Рассмотрены причины, основания и формы корректировки прокурором обвинительной позиции в уголовном процессе. Доказано, что правовая регламентация изменения прокурором обвинения в ходе судебного производства нуждается в совершенствовании с целью обеспечения реализации гарантированных действующим законодательством диспозитивных принципов участия сторон в уголовном производстве.

Ключевые слова: прокурор, диспозитивность, изменение обвинения, уголовное производство, руководитель прокуратуры, судебное разбирательство.

The article deals with the analysis of problematic issues arising in the implementing the prosecutor's right to amend the criminal charge during judicial session. Reasons, grounds and forms of prosecutor's position adjustment in criminal proceedings are analyzed. The need for improving the legal regulation for prosecutor's amendment of a criminal charge in the course of judicial proceedings in order to ensure the implementation of dispositive principles of parties' involvement in criminal proceedings is proved.

Key words: prosecutor, disposition, amendment of a criminal charge, criminal proceedings, senior prosecutor, judicial proceedings.

Список використаних джерел:

1. Алейніков Г. І. Деякі проблеми зміни обвинувачення у стадії судового розгляду. *Право і суспільство*. 2012. № 5. С. 120-126.
2. Фаткуллин Ф. Н. Изменение обвинения. М.: Юрид. лит., 1971. 164 с.
3. Звіти про роботу прокурора за 2014, 2015, 2016, 2017 роки. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
4. Колодчин В.В. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 226 с.
5. Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні: Наказ Генерального прокурора України № 4гн від 19 грудня 2012 року. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/gl.html>.
6. Справа № 757/36086/15-к / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.
7. Гринюк В. О. Проблеми зміни обвинувачення прокурором під час судового розгляду. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 2. С. 203-206.
8. Прокурор: керує? наглядає? розслідує?: Звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Белоусов Ю., Венгер В., Мігько В., Орлеан А., Сущенко В., Яворська В.; за заг. Ред. Белоусова Ю.К.: СТ-Друк, 2017. 268 с.